

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL

KISS MÓR

(1857–1945)

I. Életrajz

A jogelőd egyetemen tanító professzoraink közül, *Kiss Mór* személyes életéről kedvező helyzetben vagyunk, részletesek a rendelkezésünkre álló adatok. Élete jó példa az *Alma Mater*hez való visszatérésre: Kolozsvárról... Kolozsvárra.

1857. május 12-én, Kolozsvárott, zsidó családban született. Apja, *Kiss Sámuel*, édesanyja *Kuhn Julianna*. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban folytatta tanulmányait, 1872-ben érettségizett.¹ Az egyetemi tanulmányai után, 1876. december 6-án az államtudományok, 1877. szeptember 30-án pedig a jogtudományi doktorátusát szerezte meg a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.²

Mindenekelőtt egy téves életrajzi adat szorul javításra. Egyes szócikkek tanulsága szerint (pl.: a Magyar Életrajzi Lexikon) a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemre iratkozott be, 1872–1876 között. Ha valóban budapesti egyetemi éveket feltételezünk, abban az esetben a kezdő dátum némi korrekciót kíván meg. A félreértést, véleményem szerint, az okozta, hogy a budapesti egyetem 1874. évi almanachjában is található egy „Kis Mór”, mint aki az 1874/75. tanévben, az 1874 év téli szakától, beiratkozott joghallgató.³ Azonban az egyetem 1873. évi évkönyvében, az 1872/73. tanév hallgatói között ilyen név még nem szerepel.⁴ „Kiss Mór” neve – amennyiben mégsem egy pesti névrokonáról van szó – az 1877. évi egyetemi almanachban bukkan még föl, mint aki az 1876/77-es tanévben, az 1877. év nyári szaktól beiratkozott hallgató.⁵ Ez a *Kiss Mór* az egyetemi tanulmányait ezután befejezhette, mert az 1878. évi budapesti almanachban – az 1877/78-as tanévben – már nem szerepel.⁶ Mindez azonban mégsem egyeztethető össze az 1872–76 közötti dátummal. A megoldást a kolozsvári évkönyvekben találjuk meg.

Mert az 1873. évi kolozsvári egyetemi almanachban található meg tanulmányunk főszereplője, *Kiss Mór*, mint az 1872. téli szakra (1872/73-as tanévben) beiratkozott

¹ KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012, 76. p. (Továbbiakban: Adattár 2012.)

² Uo. 77. p.

³ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXIV-LXXV. évről* 1875. 57. p.

⁴ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXII-LXXIII. évről*. 1873.

⁵ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXVI-LXXVII. évről*. 1877. 65. p.

⁶ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXVII-LXXVIII. évről*. 1878.

hallgató. A tanárai közül megemlíthető a római jogot tanító *Farkas Lajos* és a jogtörténetész *Óvári Kelemen*.⁷ A következő évi, 1874. évi almanach hírül adja, hogy joghallgatónk az 1873/74. tanévben állami ösztöndíjat is élvezett.⁸ Az 1875. évi almanachban (1874/75. tanév) szintén megtaláljuk, ahogyan az 1876. évben is (1875/76. tanév), azonban az 1877. évi évkönyvben (1876/77. tanév) már nem szerepel, tanulmányait befejezte.⁹ Azt megjegyzem, hogy a legfrissebb, előbb idézett életrajzi adattár, 1872–1876 között, szintén kolozsvári egyetemi hallgatói tanulmányokat feltételezett. Azt is tudjuk, hogy fiatal kora miatt (mindössze 15 éves!) korengedménnyel iratkozhatott be.¹⁰

Tanulmányai végeztével *Kiss Mór* a tudományos pályán akart maradni, 1878. november 17-én, római jogból egyetemi magántanári képesítést, szülővárosában, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szerzett. Nyelvtudása: a magyar és a latin mellett a német, román, francia. Időközben megházasodott, feleségül vette a katolikus vallású *Fischer Esztert*. *Kiss* az 1880-as években az izraelita vallásból kikeresztelkedett, 1877-es adat szerint akkor még izraelita volt. Házasságból született fia, *Kiss Géza*, aki szintén római jogász, később egyetemi tanár lett.¹¹

Nem tudunk arról, hogy *Kiss Mór* a közigazgatásban töltött volna el éveket. Elsősorban a német római jogi tudományosság felé orientálódott. Erre lehetőséget adott az, hogy két éves állami ösztöndíjat nyert és tovább képezte magát Lipcsében, Berlinben, Halléban, Münchenben, Göttingenben, valamint Párizsban (1878–79). Római jogi tudományos munkásságára, európai színvonalú szemléletére a Rudolf von *Jheringgel* való kapcsolata volt nagy hatással, akivel személyes barátságot ápolt. *Jhering* rövid heidelbergi és lipcei munkája után, haláláig, 1892 szeptemberéig Göttingenben tanított.

Kiss Mór 1880-ban a nagyszombati Jogakadémián kezdte meg tanári hivatását, egészen annak 1884. évi megszüntetéséig, majd ezt követően került a kolozsvári egyetemre, egészen nyugdíjazásáig. Kolozsváron a Jog- és Államtudományi Kar Római jog tanszékén először előadó helyettes tanárként dolgozott (1884–1886). Az 1885. évi kolozsvári egyetemi almanach, az 1884/85. tanévben, helyettes tanárként mutatta be.¹² Itt hosszú tudományos és egyetemi karriert ért el, lemondásáig, 1921-ig. 1886. évi almanach már megemlítette, hogy időközben nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki. Lakása a Görbe-szappany utca 11. szám alatt volt.¹³ Az 1887. évi almanachból megtudjuk, hogy 1886/87. tanévtől a Pandektajogi Tanszék nyilvános rendkívüli tanára, amelyet 1915-ig tartott. A pandektajog tantárgya – az 1895. évi almanach leírása szerint – az általános tanokat,¹⁴ a birtok- és tulajdonjogot foglalta magában.¹⁵

⁷ *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXII-XXIII-ról*. 1873. 13. 29. p.

⁸ *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXIII-XXIV-ről*. 1874. 32. p.

⁹ *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXIV-XXV-ről*. 1875. 24. p. *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXV-XXVI-ről*. 1876. 26. p. *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXVI-XXVII-ről*, 1877. 37. p.

¹⁰ KOVÁCS–KISS – TAKÁCS 2012, 76. p.

¹¹ Uo. 76–77. pp.

¹² *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXIV-LXXXV-ről*. 1885. 19. p.

¹³ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXV-LXXXVI-ről*. 1886. 20. p.

¹⁴ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXVI-LXXXVII-ről*. 1887. 20. p.

Az 1893. évi kolozsvári egyetemi almanach szerint Kiss Mór a Jog- és Államtudományi Kar prodékánja volt. Emellett a már említett pandektajog nyilvános rendes tanára, a kereskedelmi- és váltójog helyettes tanára, 1892/93-ban pedig dékán, kolozsvári lakása a Nagy utca 25. szám alatt volt.¹⁶ Az ekkor tanított tárgyait is megtudjuk: ő tanította a *Római család- és örökösödési jogot* (heti 3 órában), a *Római jogi szemináriumot* pedig olyan hallgatók részére (heti 2 órában), akik legalább két félévben előtte hallgattak római jogot. *Kereskedelmi és váltójogot* pedig heti 5 órában tartott. Hasonlóan a szintén római jogász Helle Károly pályájához, ugyanakkor a modern jogot is oktatta, kereskedelmi és váltójogból tartott előadásokat (1892–1895). Kollégái közt találjuk a *Római jogtörténetet* (magánjogot) tanító és volt dékán Farkas Lajost, valamint Óvári Kelement, aki az egyetemes európai jogtörténetet oktatta.¹⁷

1915-től nevezték ki a Római jogi tanszék nyilvános rendes tanárává (1915–1919). Háromszor töltötte be a Jog- és Államtudományi Kar dékáni tisztségét (1892/1893, 1901/1902, 1911/1912), az a megtiszteltetés is érte, hogy 1904 és 1905 között a kolozsvári egyetem rektora is lehetett.¹⁸ Az első világháborút követő impériumváltás után Kolozsváron maradt, miután 1921-ben lemondott állásáról. Fia, Géza viszont már előbb a nagyváradi Jogakadémián, majd a Debreceni Tudományegyetemre távozott, ahol 1914 óta a Római jogi tanszéket vezette.

Az előbbieket az 1910. és az 1911. évi évkönyvekkel is részletesen összevetve tisztán kivehető az a pálya, amely a jogi kari dékánások (1892/93; 1901/02) után a prodékánásoktól (1893/94; 1902/03) egyenes úton vezetett számára a rektorságig (1904/05), majd a prorektorságig (1905/06).¹⁹ Utoljára vezető tisztségben, az 1911/12. tanévben találjuk a jogi kar dékánjaként, immáron harmadjára.²⁰ Az 1912/13. tanévben pedig – szintén harmadjára! – újra prodékánaságot viselt. Ekkor az Erzsébet utca 9. szám alatt lakott.²¹ Mindezt áttekintve beláthatjuk, hogy Kiss Mór a századforduló idején milyen aktívan vett részt a kolozsvári egyetem irányításában.

Ugyanilyen aktív helyi közéleti-politikai tevékenységet fejtett ki szülővárosában is. Szülővárosának Törvényhatósági Bizottsági tagja volt 1900–1919 között. 1898. május 30-án például az Erdéllyel kimondott Unió 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi díszközgyűlésen is, bizottsági tagként és az egyetem képviselőjeként egyetemi tanárként vett részt, ahogy arról a jegyzőkönyv tanúskodik.²² Az almanachok arra is kitérnek,

¹⁵ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCV-VI-ik tanév II. felére.* 1896. 35. p.

¹⁶ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCIII-IV-ik tanév I. felére.* 1893. 8. p.

¹⁷ Uo. 33–34. pp.

¹⁸ KOVÁCS–KISS – TAKÁCS 2012, 77. p.

¹⁹ Az adatok egyeztetve: *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMX-XI. évre.* 1910. 16. p. illetve *A Magyar Királyi Ferencz József Tudomány Egyetem Évkönyve az 1934/35. és az 1935/36. tanévről.* 1936. 27. p.

²⁰ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXI-XII. tanévre.* 1911. 15–16. pp.

²¹ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXII-XIII. tanévre.* 1912. 16. p.

²² *Jegyzőkönyv.* 1898. 3. 5. p.

hogy a nagyszebeni *Katonai Tudományos Egylet* tiszteletbeli tagja is volt.²³ 1910-ben udvari tanácsos címet kapott.

Közéleti-kulturális tevékenysége egyetemi tanársága megszűnése után bontakozott ki. Miután Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem megszűnt, az 1921/22. tanévet már – immár Szegeden – nem folytatta, szülővárosában maradt és kiérdemesült tanárként 1921. július 5-ével nyugdíjaztatta magát.²⁴ Időközben fia is visszatért Debrecenből. Kiss Mór az *Erdélyi Múzeum Egyesület* és az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület* tagjaként tevékenykedett. 1945. szeptember 10-én, 88 évesen, Budapesten halt meg. Sírja is Budapesten, a Farkasréti temetőben található (1. parcella, 1. sor, 39. sírhely).²⁵

II. Tudományos munkásság

Kiss Mór sokat ígérő szakmai lendületét és munkájának színvonalát jelezte, hogy már végzősként, 1876-ban Kolozsváron egyetemi pályadíjat nyert „*A végrendeleti alakok kifejlődési története Justinian császár törvényhozásáig*” című dolgozatával, amely könyv alakban is megjelent. Elkötelezte magát a római joggal. A külföldi tanulmányútjai eredményeképpen, 1880-ban ismét örökléssel foglalkozó római jogi tanulmánnyal jelentkezett az Erdélyi Múzeum hasábjain: „*Adatok a bonorum possessio contra tabulas eredetének kérdéséhez.*” (Kolozsvár). Itt a hagyatéknak a nem civiljogi örökös számára a praetor általi olyan birtokba iktatásának kérdéséről volt szó (*bonorum possessio*), amikor erre a civiljog szabályai nem adtak lehetőséget (*contra tabulas*).²⁶

Figyelemmel kell lennünk arra a szerencsés egymásra találásra, amely Kiss Mór és az 1874-ben megindult új jogtudományi havi folyóirat, a *Magyar Igazságügy* között létesült. A jogtudós ugyanis itt jelentős számú publikációt tett közzé. A lapba nemcsak az igazságügyi politikai irányítói, a kodifikációs munkálatokban részt vevő jogászok, hanem tekintélyes egyetemi tanárok is írhattak, a folyóirat 1893. évi fennállásáig. A publikációiban jól nyomon követhető Kiss Mór sokoldalú tudományos munkássága. Legyen szó könyvismertetésről, tanulmányról, jogszabálytervezet véleményezéséről.

Már 1882-ben, August *Ubbelohde* marburgi tanár egyetemi előadásainak vázлата című könyvismertetése kapcsán, Kiss Mór kifejtette a korabeli római jogi oktatás dilemmáját és *Jhering* úttörő munkásságának hatását. *Jhering A Római jog szelleme* című könyve (*Geist des römischen Rechts*) kapcsán a jogtörténeti iskola hiányosságait a római jog oktatásában. „*Vajjon nem abban áll-e a valódi történelem feladata, hogy a holt, száraz adatokat csak eszközül használja fel arra, hogy azon életet, melynek egykori létéről tanúságot tesznek, maga elé állithassa? [...] Az egyes intézmények száraz dogmatikájának történelmi levezetésének helyet kellett adni a jogrendszer mint összefüggő szerves egész fejlődése feltűntetésének; az intézmények közötti benső összefüggést kellett*

²³ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCV-VI-ik tanév II. felére.* 1896. 9. p.

²⁴ Az 1922. évi (szegedi) Almanach erről ennyit közölt: „Nyugalomba vonult 1921-ben. Lakik: Kolozsvárt, Szentegyház utca.” *A Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja az MCMXXI-XII. tanévre.* 1922. 17. p.

²⁵ KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012, 77. p.

²⁶ Erdélyi Múzeum. VII. évfolyam. 1880. 7. szám. 185–206. pp.

felkeresni [...] A formulázott jogszabályok dogmaticáján túl kell menni. Be kell vonni az élet reális tényeit: a nép nemzeti sajátosságait, műveltségének és forgalmának fejlettségi fokát, politikai és társadalmi viszonyok befolyását.” „A régiiek a jogrendszer egyes szervei s az egész strukturájának a különböző történelmi szakok szerint összeállított holt vázáról csak *descriptiv* képet adván, nem mentek túl az *anatomus* feladatán és tevékenységén.”²⁷ Kiss ebből a szempontból bírálta *Ubbelohde* könyvét. Az ő jogtörténelmi előadásai – vázlatából kitetszőleg – történelmi alapon tárgyalt „institutiókat” képeznek. „A politikai, társadalmi és erkölcsi viszonyokkal a külszerű történetben még csak törődni sem látszik: le van az olvasztva a jogforrások történetére.. Kiss Mór rámutatott, egy római jogtörténet összefoglalásában nem elég a kronológiai rendszert követni. Mert „*Jhering volt az a merész ember, ki arra hivatkozván, hogy az egyes jogintézmények fejlődését előmozdító közös és benső mozgató erők nem egyenletesen hatnak; mert míg az egyik intézmény, természeténél fogva rendkívül lassan, addig a másik viszont igen gyorsan halad a közös cél felé.*”²⁸ Kiss személyes tapasztalatát is kihangsúlyozta. „Tény az, hogy – a mint arról a göttingeni mester tantermében meggyőződünk – a körvonala-zott módon a fejlődés történetének azon főszálai juthatnak a hallgató birtokába, melyek maradandó beccsel bírnak, mert azok segélyével tartja az egészet hatalmában.” Ellenben „[...] szerzőnk is a romanisták ama nagy számához tartozik, kik hűségesen ragaszkodnak a régihez.”²⁹

Nagyszebeni jogakadémiai tanárságának és későbbi kolozsvári egyetemi oktatásának fontos gyakorlati tansegédlete lett, az 1883-ban, Budapesten megjelentetett *A Corpus Juris Civilisből kizemelt és feldolgozott magánjogi gyakorlati esetek gyűjteménye – Kézikönyvül a római jogból tartott practicumokhoz*, amelyet a budapesti egyetem jogi karán tanító ismert nyilvános és rendes tanárának, *Vécsey Tamás*nak ajánlott.³⁰ Kiss Mór őszinte tudományos tiszteletét a kötet ajánlása is híven kifejezte: „*Kiváló tisztelete porszemnyi jeléül. A Szerző.*” A megjelenésről a *Magyar Igazságügy* is beszámolt.³¹ A római jog magyarországi oktatásának első jogesetgyűjteménye volt, amelyben ismét a *Jhering*-i példát követte.

Az előszóban megfogalmazott szándéka szerint a szerző célja ezen a *Digestából* kiválasztott jogesetgyűjteménnyel a jogász „*civilisticai alapképzettségének*” megalapozása. „*Ezen szellemi tőke elsajátítása, mint czélnak, ép a római jog képezi és képezheti eszközét.*” Mert „[...] egyetlen, a világtörténelem színpadán szerepelt nép jogászai sem fejtettek ki oly páratlan művészséget, a jog kezelése, alkalmazása és továbbfejlesztésében, mint épen a római *classicus* mesterek.” Ezt akkor lehet a hallgatókkal megvalósítani, ha „[...] a római jogász által feldolgozott gyakorlati eseteket döntjük el hallgatóinkkal, kik saját elbirálási kísérletük helyességét, a legnagyobb mesterek elemzése- és megítélésével mérhetik össze.”³² Példaként említette *Jhering* hasonló módszertanú műveit a római jogi oktatásban (*Jurisprudenz des täglichen Lebens*, Jena, 1873 és a 100 jogesetet tartalmazó *Civilrechtsfälle ohne Entscheidungen*, Lipcse, 1847). Az anyagot

²⁷ Kiss 1882, 68. p.

²⁸ Uo.69. p.

²⁹ Uo.70. p.

³⁰ Kiss 1883.

³¹ Magyar Igazságügy 1882, 576. p.

³² Kiss 1883, 5–6. pp.

Kiss Mór is a tanítása során gyűjtötte és válogatta ki, főleg az olyan jogeseteket, amelyekkel a kezdő ifjú a legnehezebben barátkozik meg. Mert a „[...] *jogászi szemeinket akkor élesítjük, ha a lényegest, mellékes körülményekkel minél inkább elfödve, őket előbbi felkeresésére kényszerítjük.*” A jogesetek érdekessége, hogy a peres felekhez párbeszédet is írt, de ezzel a szerző ismét az „ügydöntő momentumok elrejtésében” jeleskedett.³³ E könyve kapcsán jól látszik Kiss Mórnak a római jog oktatásában vallott gyakorlati szemlélete, amely *Jhering*nek és a pandekta-jogtudománynak a hatása. A Justinianus-i Institutióknak és a *Digestának* jogdogmatikai szempontú bemutatását tartotta fontosnak, konkrét jogesetek kapcsán, ellentétben a korábbi, Carl Friedrich von Savigny-féle jogtörténeti szempontú oktatással, amelyet nálunk például *Helle Károly* is vallott.

A könyvről, nagyszebeni oktató tanártársa, *Jhering* nagyra becsült tanítványa, *Biermann* Mihály írt recenziót a *Magyar Igazságügy* 1883. évi 6. számában. Örömmel üdvözölte az oly ritka római jogi tárgyú, hazai könyvek sorában, mely megjelenhetett, és amely „[...] nem is tankönyv, mely már mint ilyen biztos kelendősegre számíthat, hanem, hogy úgy szóljak, csak egy illatos bokréta, melyet szerzőnk a római jog nagy virágos kertjében a hasonérzésűek és törekvésűek számára izléssel összeállított és tapintattal kötött.”³⁴ Szakmai kapcsolatuk tartósan megmaradt, *Kiss Mór* recenzeálta 1887-ben *Biermann* *A szomszédjogi oltalom* című könyvét is.³⁵ Erről írta azt, hogy e munkában is „[...] *tiszta római jogi teoriájuk kifejtése után részletes tájékoztatást kapunk arra nézve, hogy mi módon vannak azok a mai jogéletben helyettesítve.*” A „római jog fonalán” pedig a német, osztrák és a hazai jog, a magánjogi törvénytervezet is szóba került.³⁶ A sors fintora, hogy az 1889. január 16-án, negyvenévesen, hosszú betegeskedés után elhunyt *Biermann* nekrológiát *Kiss* írta meg szintén a *Magyar Igazságügyben*.³⁷

1884-ben, még nagyszebeni jogakadémiai tanárként, törvényhozási adalékként, tette közzé a római birodalmi császári postára vonatkozó tanulmányát (*Császári postarendtartás a Theodosius- és Justinian-féle codexekben*).³⁸

Már kolozsvári egyetemi tanársága időszakában, jelent meg a német polgári törvénykönyv tervezete, amelyet, több közleményben, sem mulasztott el összevetni a már többségében meglévő magyar magánjogi tervezettel a *Magyar Igazságügy* 1888–89. évi hasábjain (*A német polgári törvénykönyv tervezete, különös tekintettel a magyar általános magánjogi tervezetre*).³⁹

Szeretve tisztelt pesti egyetemi kollégájának, *Vécsey* Tamásnak könyv alakban is megjelent akadémiai székfoglaló értekezéséről szenvedélyes bírálatot írt.⁴⁰ Ne feledjük, hogy *Kiss Mór Vécsey* Tamás korábbi, *Papinianusról* írt kötetéről is alapos bírálatot írt a *Magyar Igazságügy* folyóiratban (*Aemilius Papinianus pályája és művei*, Budapest

³³ Uo.6–7. pp.

³⁴ *Magyar Igazságügy* 1883/6. 575–582. pp.

³⁵ *Kiss* 1888/3, (30. kötet) 217–219. pp.

³⁶ *Kiss* Uo.218, 219. p.

³⁷ *Magyar Igazságügy* 1889/2. (31. kötet) 155–156. pp.

³⁸ *Magyar Igazságügy* 1884/2. (21. kötet) 126–144. pp. (első közlemény); 1884/3 (21. kötet) 207–215. pp. (második, befejező közlemény).

³⁹ *Kiss* 1888, 83–102. pp. 170–186. pp. (272–277. pp. 356–370. pp. 434–444. pp. 1889, 38–52. pp. 133–148. pp. 212–221. pp.

⁴⁰ *Magyar Igazságügy* 1889/ 5. (32. kötet) 376–388. pp.

1884).⁴¹ Ezúttal *Vécsey Sextus Caecilius Africanus* jogtudós című munkáját is jó szívvel ajánlotta: „Látszik, hogy szerzőnk tárgyát nagy előszeretettel tanulmányozta és ennek melege jelen műve minden egyes sorából is jótékonyan sugárik [...] a szerző nem marad a jogi anyag földolgozásánál az antik világ körében. Africanus egyes töredékeinek megvilágításánál megragadja az alkalmat, hogy a modern jogéletet is bevonja fejtegetései körébe.” Kiss ezt tartotta *Vécsey* kötetének a leginkább figyelemre méltó részének, a Digestából idézett egyes értelmezéseivel már vitába száll. Így a D. 12. 1. 41-ben lévő Africanus „*nec possidendi animum*” kapcsán Jhering *animus possidendi* birtoktani elméletét vallja, Savigny *animus domini* elvével szemben.⁴² A D. 18. 2. 18. Africanus-i szöveghelyén pedig a jobb vevő föntartása mellett való vétellel⁴³ szemben érvelt, illetve a vételi szerződéshez a felek által kapcsolt mellékegyezmények (*pacta adiecta*) számát kevesellte. Ezután majdnem minden egyes fejezet elemző tárgyalásakor kifejtette eltérő véleményét.⁴⁴

Kiss Mór tudományos-oktatói munkásságának egyik legjelentősebb feladata az volt, hogy részt vett a Fodor Ármin szerkesztette, többkötetes *Magyar magánjog* megírásában. Már a sorozat első kötetében is írt (Személyi jog), viszont ehelyt inkább a másik kötetet választottam, ahol a római jogi párhuzamait jobban érzékeltetni lehet. A harmadik kötetben, Reiner Jánossal és Katona Mórral a *Kötelmi jogot* foglalták össze, amely 1898-ban Budapesten jelent meg.⁴⁵

Az *Általános részt* Katona Mór írta, aki a római jogi alapokat szintén szervesen beépítette mondanivalójába. Például amikor ezt hangsúlyozza: a modern kötelmi jog „[...] nem teszi az adóst rabszolgává, nem fosztja meg szabadságától [...] nincs többé manūs injectio, deductio, nexum, adósok börtöne; tehát az adós, mint a kötelem tárgya, nem esik egész személyiségére nézve jogi kötelékbe [...]”⁴⁶

A terjedelmes magánjogi tankönyv nagyobb részét, a *Különös részt*, Kiss Mór írta (*A jogügyletekből származó kötelmek*). A felkérés elől nem hátrált ki, erről így írt: „A föladat jól ismert és bizonyára minden szakember által méltányolt nehézségei pillanatig sem tartottak vissza attól, hogy e hazai viszonyaink között, már céljánál fogva is, nagyjelentőségű mű létesüléséhez az én szerény erőmmel is hozzájáruljak.” A szerző a hazai jogforrások és a bírósági gyakorlat tüzetes összegyűjtése mellett megvallotta azt is, hogy „[...] tovább kellett tehát mennem és bevonnom a római jogot, mint ép különösen a szerződési kötelmek terén”, emellett széleskörűen az olyan nemzetközi hatályos joganyagra is tekintettel volt, mint a francia, az osztrák és német törvénykönyvekre.⁴⁷ Kamatoztatta kereskedelmi és váltójogi tapasztalatát. Az értékpapírok fogalmánál és jogi természeténél a következőt állapította meg: „Az értékpapír a római forgalmi életben ismeretlen volt. Ámde azért a modern római jogi doctrina itt is elsősorban arra törekedett, hogy az értékpapírral kapcsolatos jogi jelenségeket a római jog alapelveire és formáira vezesse vissza, a mi sok

⁴¹ Magyar Igazságügy 1885/2. (23. kötet) 174–184. pp.

⁴² Kiss 1889, 378. p.

⁴³ Azaz az eladó azon jogával, amennyiben egy harmadik személy kedvezőbb vételi ajánlatot tesz neki, akkor vele köthessen adásvételi szerződést.

⁴⁴ Kiss 1889, 388. p.

⁴⁵ *Magyar magánjog III.* 1898.

⁴⁶ Uo. 6. p.

⁴⁷ Uo. 314. p.

érdekes kísérletre nyújtott alkalmat [...]”⁴⁸ A szerződésekből származó kötelmeknél is természetesen bőven élt a római jogi klasszifikációval. Hozzátette, hogy „[...] ha a jus aequum alapján fölépült modern kötelmi jogunk az érintett kapcsolat fentartását olyan szabálynak tekinti, melyhez mindaddig ragaszkodik, míg ép oly nyomós követelmények annak elejtését nem sürgetik.” A szerződés létrejöttének tárgyalásánál említette egyik pandektista példaképét, a német Bernhard Windscheid véleményét. „Egészen szélső álláspontra helyezkedik Windscheid, ki a felek akaratát magában véve elegendőnek tartja arra, hogy teljes hatálylyal abstract szerződés keletkezzék.”⁴⁹

Több alkalommal hivatkozik már megjelent írásaira, amelyek a szakmai körökben ismertséget adtak számára. Az ajándékozásról például több közleményben, önálló tanulmányban számolt be a *Magyar Igazságügy* 1889. évi számában (*Adalékok az ajándékozás elméletéhez*). Abban a dogmatikai vitában foglalt állást, amely az ajándékozást vagy az általános részben, vagy a kötelmek különös részében helyezte el (a „systematicai elrendezés problémája”). Kiss alaposan körüljárja az ajándékozás szubjektív (adományozási szándék, önkéntesség) és objektív (vagyoni áldozat) fogalmi elemeit, összevetve a római jogi alapokkal és a korabeli szabályozással, a német polgári törvénykönyv tervezetével. Az is érdekes kérdés, hogy az ajándékozásnak legtöbb esetben felismerhető a tágabb értelemben vett szerződés jellege, azonban „[...] úgy is előidézhetjük másnak a gazdagodását, hogy ez nem is tud róla, vagy ha mindjárt az ajándékozó tényét ismeri is, de az abban rejlő ajándékozási szándékról (animus donandi) nem bír tudomással.” A szerző inkább az ajándékozásnak a szerződéses jellege mellett foglal állást.⁵⁰ Legalább ilyen fontos két tanulmánya kapcsolódik az általa írt magánjogi fejezetekhez, az adásvétel kapcsán. Az ún. *pactum reservati dominii*, a tulajdonjog fenntartásával kötött adásvételről három közleményben is értekezett (*Az adásvétel jogi természete és a tulajdon fentartásának kikötése*).⁵¹ A római jog nagy vitát kiváltó kérdéséről, a birtokosi akarat kapcsán részletesen kifejtette és elemezte *Jhering* ezirányú nézetét, utat nyitva a magyarországi recepciójának a romanisztikában (*A birtokosi akarat*).⁵²

Visszatérve a magánjogi könyvben írt fejezetekre, Kiss Mór, ahol lehet, megemlíti a római jogi előzményeket, közli a latin fogalmi megnevezéseket, idézi a *Digesta* megfelelő szöveghelyeit. Az adásvételt például, mint a tiszta kétoldalú *consensualis* szerződést mutatja be, a szavatosságnál kitért Ulpianusnak az *aedilisi edictum* szövegéhez fűzött magyarázataira, az *aedilisek edictumaira*, de az újabb jogfejlődés eltéréseire is. A bérleti szerződésnél megemlítette, hogy az a római rendszerben „csak kötelmi és nem dologi jogot eredményez”, valamint azt is, hogy az bérbeadónak biztosított törvényes zálogjogot.⁵³ A szolgálati és munkaszerződésnél kitért a *locatio conductio operarum* (munkaszerződés) és a *locatio conductio operis* (vállalkozási szerződés) közötti különbségtétel mikéntjére.⁵⁴ A társasági szerződés ismertetésénél a *societas leonina* veszélyére a kereskedelmi törvény

⁴⁸ Uo. 331. p. 1. lábjegyzet.

⁴⁹ Uo. 374. p. és a 7. lábjegyzet.

⁵⁰ Kiss 1889, 253–266. pp. 360–388. pp. 431–448. pp.

⁵¹ Kiss 1885, 129–138. pp. 205–215. pp. 311–317. pp.

⁵² Kiss 1890, 57–68. pp. 244–252. pp. 312–322. pp.

⁵³ *Magyar magánjog III.* 392. p. 3. lábjegyzet; 421. p. 2. lábjegyzet; 429. p. 1. lábjegyzet; 470. p. 477. p.

⁵⁴ Uo. 492–493. pp. 2. lábjegyzet.

rendelkezéseivel összhangban.⁵⁵ Ezen sort folytathatnánk a megbízási, a kölcsön- és a letéti, zálogszerződéssel. A vendéglőkbe bevitt dolgok letéte kapcsán nem maradt ki a hajósok, vendéglősök és istállótartók fokozott felelősségének ismertetése sem.⁵⁶

Az erőhatalom (*vis maior*) kapcsán ő is – ahogyan Helle Károly is – rátért annak tisztázatlanságára. „*Hogy mit kell ez alatt érteni, a legnagyobb viták tárgya.*” A római jog szöveghelyei alapján „*biztos meghatározást adni lehetetlenség.*” Mintha itt Helle kiindulópontját olvasnánk, akivel később, a kolozsvári egyetem 1912/13. tanévében, mint oktató kolléga, személyesen is találkozhatott.⁵⁷ „*De nem találhatók támpontok e fogalom szabatos meghatározásához azokban az újabb törvénykönyvekben sem, melyek azzal, az érintett körben operálnak.*” Helle 1896-ban, Kecskeméten megjelent kötetét⁵⁸ is megemlíti, hozzátéve, hogy ez a kérdés a korabeli nemzetközi jogi irodalom egyik központi kérdésévé vált. „*Azóta, német, francia, osztrák, angol, amerikai és svájci jogászok egyaránt fáradoztak a kérdés tisztázásán. Megnyugtató eredmény azonban még maig sincsen.*”⁵⁹ Az ún. „*subjectiv elméletek*” szerint a *vis maior* nem teljesen véletlen, hanem mindig az adott kötelezett felelőssége alapján, relative határozható meg. Az az, ami „*fokozott, rendkívüli gondossággal sem volt elhárítható.*” Ezt főleg a német Windscheid fejtette ki. Az angol–amerikai írók az „*objectiv elmélet*” mellett álltak ki. Vagyis *vis maior* alatt „*mindazon esemény értendő, a mely valamely forgalmi vállalat üzemből kivül támadva, az ezen üzemből való behatása által, emberben, javakban kárt okozott és a mely, föllépésének módjával és erejével, az élet rendes folyásában előfordulni szokott, véletlen eseményeket nyilvánvalólag fölhűlöl.*”⁶⁰ A kötelmi jog különös részének végén a jogalap nélküli gazdagodás bőséges római jogi szakirodalmát is olvashatjuk.⁶¹

Szakmai portréjának bemutatásához nélkülözhetetlen, a jogtudós tanár alakja mellett, a gyakorlati pedagógus, felsőoktatási szakember alakjának megrajzolása is. Az életrajzi háttérrel bemutatva láthatjuk, hogy sokszor vállalt vezető pozíciót egyetemének irányításában, annak elhivatott munkása volt. Itt ki kell térnünk Kiss Mórnak a jogi képzés megreformálására vonatkozó pedagógiai tapasztalataira, javaslataira is, amelyeket a kolozsvári egyetemi vezetőjeként fejtett ki. Ennek legreprezentatívabb példája az egyetemtörténeti munkákban sajnós alig idézett, 1905. évben tartott rektori székfoglalója („*Elmélet, gyakorlat és a hazai jogi oktatásunk reformja*”). Mint korábban érintettem, az 1904/05. tanévben az egyetem rektorává választották meg, az ünnepi beszédét a tanévnyitó alkalmával mondta el.⁶²

Szintén alig ismert, hogy Kiss Mór ebben a kérdésben részletesen, még nagyszabeni jogakadémiai tanárként, a *Magyar Igazságügy* folyóirat 1882. évi hasábjain megszólalt „*Adalékok az jog- és államtudományi oktatás reformjának kérdéséhez*” címmel, három közleményben.⁶³ Megjegyzem, hogy e kérdéskört alaposabban kifejtve, a szerző itt egy

⁵⁵ Uo. 536. p.

⁵⁶ Uo. 621. p.

⁵⁷ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXII-XIII. tanévre.* 1912. 16, 18. p.

⁵⁸ HELLE 1896.

⁵⁹ *Magyar magánjog III.* 626–627. pp. 16. lábjegyzet.

⁶⁰ Uo. 628. p. 16. lábjegyzet folytatása.

⁶¹ Uo. 710–722. pp.

⁶² KISS 1905.

⁶³ KISS 1882, 227–236. pp. 331–340. pp. 425–436. pp.

jog- és államtudományi tanmenet-javaslatot is közzétett, amelynek ismertetése túlmutatna jelen emlékező írásunkon.⁶⁴

A rektori beszéd felütése, illetve kiindulópontja az volt, hogy „[...] jog- és államtudományunk reformja, úgyszólván szakadatlanul napirenden van.” Az eddig tett „mélyreható intézkedések” sem tudták aktualitásától ezt a kérdést megfosztani. „Az egyetemről kikerülő ifjak nem rendelkeznek azzal a képzettséggel, melyet tőlük a gyakorlati jogélet terén betöltendő hivatásuk megkövetel.”⁶⁵ Kitért Trefort Ágoston miniszter 1878-ban összehívott ankétjára, szaktanácskozmányára, amelyen a vizsgálati rendszer reformja lépett életbe. Ezzel azonban a fő kérdést nem sikerült megoldani. A német rendszer a tudományokra való képzést és az élethivatásokra képzést egyesíti, a francia rendszer pedig elválasztotta egymástól a tudományos és a szakképzést. A két alapelv körüli vita „a kérdést hajszálnyira sem vitte előbbre.” Sem a német egyetemi rendszer alapelveinek, sem a francia szakoktatási rendszernek a meghonosítása. Kihangsúlyozta, hogy az egyetemek születése más módon történt, akár Bolognában, akár Párizsban. „Az iskola, az egyetem, hosszú időn át, önálló testület volt, mely a tudományt önmagáért művelé, ezt öncélként tekintve, mint a melynek semmi köze az életben gyakorolt hivatásokhoz.” Mára megváltozott a helyzet, az állam, a közigazgatás „[...] bizonyos élethivatásra léptől megfelelő szakképzettség igazolását kívánja meg.” Minthogy ez a képzettség az egyetemen sajátítható el, az egyetemi tanítás is ezeket a célokat tartja szem előtt, az eredeti hivatása mellett. Kiss Mór jövőbeli szándéka az lenne, hogy az egyetem a tudomány műhelye is maradjon. A közigazgatás jó, ha nem avatkozik bele a működésébe, a követelményeivel. A kontinensen az egyetemek kettős feladata „[...] a tudományok művelése és a gyakorlati élethivatásokra való képzés.” A német rendszer a kettőt együtt szolgálja, meghagyva a tanuló tanulási szabadságát, a francia pedig a kettőt eleve elválasztotta egymástól.⁶⁶

Kiss Mór úgy látja, hogy nálunk az egyetemek inkább a francia típust képviselik, a német szisztémától egyre jobban távolodnak. Felteszi a kérdést: Honnan erednek azok a panaszok, amelyek a jogászai életpályákra lépők szakképzettségének hiányossága miatt elhangzanak? Véleménye szerint a probléma nem a két rendszer bármelyikének hiányosságában keresendő, hanem abban, hogy 1867 óta a jog- és államtudományi oktatásunk az „extenzivitás bálványát” követi. A kritikákra az egyetemeink szaporítani kezdték a vizsgák számát. Ezzel az egyetem „[...] a tételes anyag szertelen felhalmozásával a gyakorlati élet igényeit szolgáltni vélte, a valódi tudományos alapot éppúgy, mint a gyakorlat igaz követelményeit áldozatul dobta.”⁶⁷ Pedig éppen a jog- és államtudományban az elmélet és a gyakorlat nem lehetnek egymással ellentétben. A rektor beszédének hangsúlyos részében immár a felsőoktatási szakember hangjára vált át. A négy éves képzés során a jogi oktatás „keresztülgazdaltja a hallgatót” körülbelül húsz főköllégiumon. „Neki egyetemes vagy magyar jogtörténet, kánonjog, magyar magánjog, közjog, kereskedelmi- és váltójog, statisztika, nemzetgazdaságtan, római jog, büntetőjog, közigazgatási, pénzügyi jog stb. csak egy-egy könyv, vagy előadási jegyzet, melyet meg kell tanulni és a vizsgáig emlékezetben kell tartani [...]. Ha a tudomány művelésére

⁶⁴ Kiss 1882. 430–431. pp. 432–433. pp.

⁶⁵ Kiss 1905. 3. p.

⁶⁶ Uo. 10–11. pp.

⁶⁷ Uo. 14. p.

akarna törekedni, azt sem tudja mihez kezdjen. Ha a gyakorlat terére lép, a formális, csakis kezelési ügyességben fogja egész hivatását keresni.”⁶⁸

Kiss, az 1882-ben közölt tanulmányában, ezt egy szemléletes és kissé ironikus gyakorlati példával is megvilágította. „A bíró, az ügyvéd szánakozva tekint ma a könyvgyártó tanárra, ki »holt tudomány« fölért rendelkezik, melyet az élet szolgálatában értékesíteni nem tudna. S a könyvgyártó tanár ismét sajnálja az ügyvédet és a bírót, kit bizonyos formák között folytatott s rendszerint körülhatárolt térben mozgó munkásságában legfeljebb jó »mesterembernek« hajlandó nevezni. Fájdalom! Mindenik bizonyos jogosultsággal támaszkodhatik álláspontjára; mert hisz ki tagadhatná, hogy nálunk az elmélet és a gyakorlat között már meglehetősen ideje tátonogó ür létezik. [...] Nálunk némelyek azt is képzelik, mintha volna és lehetne külön magán-, köz-, büntető stb. jogtudomány a bíró és ügyvéd és ismét külön a könyvgyártó tanár számára. Nálunk azonban a mai jogoktatási rendszerrel szükségképp oda kell jutnunk, hogy aki a tudomány férfia akar lenni, rendszerint csak féltudóssá válhatik, az pedig, ki a gyakorlat terére kíván lépni, rendszerint ismét csak fél vagy talán félszeg ember lesz.”⁶⁹

Kiss Mór véleménye szerint a megoldás az, ha egyetemi szakképzés célját „a tudományos alap biztosításába helyezük és egyben arra is szorítjuk!” Ezt nevezte ő „tudományos vagy civilisticai alapképzettség”-nek, amelynek segítségével a végzett hallgató elboldogul bármely polgári nemzet polgári törvénykönyvével, kereskedelmi és váltójogával. Ez egy olyan Ariadne-fonál, mely őt a „[...] bonyolult közigazgatás bemérhetetlen tételes anyagának útvesztőjében minden eltévelyedéstől meg fogja óvni.” Ez nem csak „az ifjú emlékezetét terhelő időleges értékű ismeret.” Az 1882. évi tanulmányában Kiss Mór kijelentette, hogy ebben pedig a római jog oktatása lesz az alap: „Ez az, mit nekünk a rómaiaktól eltanulnunk kell. Ez azon irány, melyben az ifjut a magánjogtudományba be kell vezetnünk s ez alapon részére egy maradandó értékű tudományos alapot biztosítanunk.” Azaz, a német pandektajogi rendszert kellene átvenni. Azaz „[...] a modern viszonyokra alkalmazással tárgyalva a magánjognak a római jog tételein felépült rendszerét.” Mert „[...] a római jog a fen(ő)kő, melylyel a tanuló civilisticus értelmét élesítjük, szellemi erejét a »különbségek felismerésére« képesítve.” Ezekhez pedig az *institutio-collegiumok* és előkészítő jogtörténelmi-*collegiumok* tartása is szükséges.⁷⁰ A rektori beszédében két módszert javasol ennek megteremtéséhez. Az ún. egyetemi praktikumok (az előadásokhoz kapcsolódó gyakorlati órák) tartása, amelyet a római jogi esetgyűjteményénél is kihangsúlyozott, de váltó-, kereskedelmi-, büntető- és peres eljárásjogokban is megfelelő. Ennek során az egyetemi előadásokon elhangzottak eredményét a hallgatókkal közvetlenül találkozáskor, lehet észlelni, a hiányosságokat pótolni. Egyetlen jogeset jogtételek egész sorát képes átfogni, bemutatni. A praktikumokban való részvétel – német egyetemi mintára – kötelezővé kellene tenni. A másik módszer a szemináriumokban rejlik, azok pedig „az önálló bűvárlat bevezető iskolai legyeknek.” Végezetül a vizsgák rendszerére tért ki. El kell különíteni jobban az iskolai vizsga, a tudományos fokozat elnyeréséért tartott vizsga és a képesítő vizsga között. A képesítő vizsgák rendeltetése annyi, hogy „megállapítani a jelöltnél annak a tudományos alap-

⁶⁸ Uo.18. p.

⁶⁹ Uo.235. 236. p.

⁷⁰ Kiss 1882. 338. p. 425. p.

*képzetségnek elengedhetetlen mértékét, melynek birtokában ő képes lesz valamely gyakorlati élethivatást megfelelően betölteni. A gyakorlati idő pont arra szolgálna, hogy kiszélesítse azt, amit az egyetemnek már nyújtania kellett.*⁷¹

Belátható, hogy ebben a rektori beszédében Kiss Mór széles körű áttekintést adott a jogi oktatás módszertanáról. A jogakadémiák szereteágazó reformkérdésére nem tért ki, mert arról a már többször idézett 1882. évi tanulmányában nyilatkozott. Már akkor – az 1884-ben feloszlott nagyszebeni jogakadémia tanáráként! – levonta a keserű tanulságot: „[...] a tudományok egységének az egyetemeken történt érvényre juttatását és az akadémiákon való elejtését szemlélve [...] az akadémiai oktatás pedig, könnyen felismerhető okok folytán, még sokkal rosszabb utánképződménye az egyeteminek [...] Az egyetemek, székhelyük, az ország legelső erőinek egyesítése, az összes tudományok egységesítése, valamint megfelelő dotatiók folytán, még a mai rendszer mellett is jóval nagyobb eredményt mutathatnak fel, mint a felsőbb tanintézetek székhelyéül, kellő dotatio nélkül levő, a tudományos mozgalmaktól még inkább elzárt jogakadémiák.” Így tulajdonképpen az akadémiák fenntartása ellen szólt és véleménye szerint inkább az egyetemek számát kellene szükség és lehetőség szerint megnövelni.⁷²

Kiss Mór a nyugdíjazását követően is fontosnak tartotta a felsőoktatás módszertanához kapcsolódóan kifejteni a véleményét. 1943-ban az *Erdélyi Múzeum Egyesület* Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi szakosztályának május 12-i ülésén előadást tartott a római jogi gyakorlatok fontosságáról, amely az egyesület kiadványában meg is jelent.⁷³ Ebben az egyetemi tanár, *Személyi Kálmán Szemelvények és feladatok római jogi gyakorlatokhoz* című 1941-ben, Kolozsváron megjelent munkáját méltatta. Saját oktatói szándékának megerősítése volt ez a kiadvány: „Szerzője ugyanis [...] szerencsésen megtalálta azt a módozatot, mely mellett a római jogi gyakorlatok a jogi tanrendszerünk szerint az első évfolyamon hallgatandó római jogi előadásokkal párhuzamosan, és pedig e tantárgy összes hallgatói javára, eredményesen értékesíthetőkké válnak.” A teljes hallgatóság bevonásának eszköze lehet, forrásolvasással egybekötött bevezetést nyújthatnak minden hallgatónak, ahogyan egykor *Jhering practicumai* voltak a göttingeni egyetemen.⁷⁴

Az egyetemi oktatástól elszakadva Kiss Mór szakmai és tanári munkássága a tanítványokban élhetett tovább. Halálát követően öröla is méltón elmondható, amit [*Szászy*] Schwarz Gusztáv írt 1892-ben, Rudolf *Jhering* halálakor közzétett megemlékező írásában: „Most, hogy ez ékesszóló ajak elnémult, hogy e kézből kiesett a ragyogó toll: felveszi művét és továbbadja tanát lelkes tanítványainak serege [...]...”⁷⁵

⁷¹ Kiss 1905. 25. p.

⁷² Kiss 1882. 435. p. illetve lásd: Magyar Igazságügy 1889/2 (31. szám) 156. p.

⁷³ Kiss 1943. 3–8. pp.

⁷⁴ Kiss 1943, 3–4. pp.

⁷⁵ SCHWARZ Gusztáv: *Jhering Rudolf*. Magyar Igazságügy 1892/4 (38. kötet) 191. p.

III. Fontosabb művei

Adalékok a jog- és államtudományi oktatás reformjának kérdéséhez. Magyar Igazságügy 1882/4. (17. kötet) 227–236. pp. (első közlemény); 1882/5 (17. kötet) 331–340. pp. (második közlemény); 1882/6 (17. kötet) 425–436. pp. (harmadik, befejező közlemény).

A Corpus Juris Civilisből kiszemelt és feldolgozott magánjogi gyakorlati esetek gyűjteménye – Kézikönyvül a római jogból tartott practicumokhoz. Franklin Társulat. Budapest, 1883.

Az adásvételi jog természete és a tulajdonjog fõntartása. Magyar Igazságügy 1885/3 (24. kötet) 129–138. pp. (első közlemény); 1885/4 (24. kötet) 205–215. pp. (második közlemény); 1885/5. (24. kötet) 311–317. pp. (harmadik, befejező közlemény).

A német polgári törvénykönyv tervezete, különös tekintettel a magyar általános magánjogi tervetere. Magyar Igazságügy 1888/2. (30. kötet) 83–102. pp. (első közlemény); 1888/3. (30. kötet) 170–186. pp. (második közlemény);. 1888/4 (30. kötet) 272–277. pp. (harmadik közlemény); 1888/5 (30. kötet) 356–370. pp. (negyedik közlemény); 1888/6. (30. kötet) 434–444. pp. (ötödik közlemény); 1889/1. (31. kötet) 38–52. pp. (hatodik közlemény); 1889/2. (31. kötet) 133–148. pp. (hetedik közlemény); 1889/3. (31. kötet) 212–221. pp. (nyolcadik, befejező közlemény).

Adalékok az ajándékozás elméletéhez. Magyar Igazságügy 1889/4 (31. kötet) 253–266. pp. (első közlemény); 1889/5 (31. kötet) 360–388. pp. (második közlemény); 1889/6 (31. kötet) 431–448. pp. (harmadik, befejező közlemény).

A birtokosi akarát. Magyar Igazságügy 1890/1. (33. kötet) 57–68. pp. (első közlemény); 1890/3 (33. kötet). 244–252. pp. (második közlemény); 1890/4. (33. kötet) 312–322. pp. (harmadik, befejező közlemény).

Magyar magánjog III. kötet. Szerkeszti: Dr. Fodor Ármin. Kötelmi jog. Írták: Dr. Katona Mór – Dr. Kiss Mór – Dr. Reiner János. Budapest 1898.

Elmélet, gyakorlat és a hazai jogi oktatásunk reformja. Rectori székfoglaló. Írta: Dr. Kiss Mór, Kolozsvár, 1905.

A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1943.

IV. Irodalomjegyzék

A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja. Budapest (1873, 1875, 1877, 1878).

A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem története és statisztikája. Az egyetem ezredéves országos kiállítása alkalmából. Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCXCV-VI. Fasciculus II. Kolozsvár, 1896.

A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja. Kolozsvártt (1873–1877, 1885, 1886, 1887, 1893, 1896, 1910, 1911, 1912; Szeged: 1922, 1936).

Diszkrimináció, emancipáció-asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerkesztette: Kovács I. Gábor. Összeállították: KOVÁCS I. GÁBOR – KISS ZSUZSANNA – TAKÁCS ÁRPÁD. ELTE Eötvös Kiadó, 2012.

HELLE KÁROLY: *Az erőhatalom (vis maior) fogalma a római és a mai jogban.* Kecskemét, 1896.

Jegyzőkönyv. Felvételét Kolozsvár szab. kir. város Törvényhatósági Bizottságának az Unio kimondása 50-ik évfordulója alkalmából 1898-ik évi Május hó 30-án a Vigadó nagytermében tartott ünnepi Dísz-Közgyűlésről. Gombos Ferencz könyvnyomdájában, Kolozsvárt, 1898.

Magyar Igazságügy (1882, 1885, 1888, 1889, 1890).

SCHWARZ GUSZTÁV: *Jhering Rudolf.* Magyar Igazságügy 1892/ 4 (38. kötet) 191. p.